

Дәріс 1. Этнопсихология пәні: зерттеу нысаны, негізгі ұғымдары және қазіргі даму бағыттары

Мақсаты:

Студенттерді этнопсихология ғылымының пәні, негізгі категориялары, қалыптасу тарихы және қазіргі ғылыми бағыттарымен таныстыру.

Міндеттері:

- этнопсихология ғылымының зерттеу нысаны мен пәнін анықтау;
- этнос, этникалық сана, этникалық бірегейлік, ұлттық мінез секілді негізгі ұғымдарды түсіндіру;
- этнопсихологияның психология ғылымдары жүйесіндегі орнын көрсету;
- этнопсихологияның қазіргі қоғамдағы маңызын талдау.

Этнопсихология – әртүрлі этностардың психологиялық ерекшеліктерін, олардың дүниетанымын, мінез-құлық үлгілерін, құндылық бағдарларын және әлеуметтік тәжірибесін зерттейтін психология ғылымының саласы. Бұл ғылым мәдениет пен психиканың өзара байланысын қарастыра отырып, адамның мінез-құлқы мен санасының қалыптасуына этникалық ортаның әсерін түсіндіруге бағытталған. Этнопсихология психология, этнология, мәдениеттану, әлеуметтану және антропология ғылымдарының тоғысында қалыптасқан кешенді ғылыми бағыт болып табылады.

Этнопсихологияның негізгі зерттеу нысаны – этностық қауымдастықтар мен олардың мүшелерінің психологиялық ерекшеліктері. Ғылым этникалық сана, этникалық сәйкестік, ұлттық мінез, этникалық құндылықтар, дәстүрлі дүниетаным және мәдени тәжірибе сияқты құбылыстарды зерттейді. Әртүрлі халықтардың қоршаған ортаны қабылдау ерекшеліктері, әлеуметтік қатынастары, эмоцияны білдіру тәсілдері және тұлғалық қасиеттері этнопсихологиялық зерттеулердің маңызды объектілері болып саналады.

Этнопсихологияның негізгі ұғымдарының бірі – **этникалық сана**. Этникалық сана адамның белгілі бір этностық қауымдастыққа тиесілі екенін түсінуін және сол этностың құндылықтары мен дәстүрлерін қабылдауын білдіреді. Ал **этникалық бірегейлік** тұлғаның өзін белгілі бір этникалық топтың мүшесі ретінде сезінуімен сипатталады. Бұл ұғымдар қазіргі жаһандану жағдайында ерекше маңызға ие болып отыр, себебі ұлттық мәдениеттер мен жергілікті құндылықтарды сақтау мәселелері өзектене түсуде.

Ғылымның қалыптасуына көптеген зерттеушілер үлес қосты. В. Вундт халықтар психологиясы идеяларын дамытса, Ф. Боас мәдени ерекшеліктерді түсіндіруде мәдени релятивизм қағидатын ұсынды. Кейінірек мәдени психология мен кросс-мәдени психология бағыттарының қалыптасуы этнопсихологиялық зерттеулердің теориялық негізін кеңейтті. Джон Берри мәдениет пен мінез-құлық арасындағы байланысты зерттей отырып, этнопсихологияның эмпирикалық базасын нығайтты.

Қазақстан жағдайында этнопсихология ерекше маңызға ие. Көпэтносты қоғамда этносаралық келісімді сақтау, мәдени әртүрлілікті құрметтеу және ұлттық құндылықтарды дәріптеу этнопсихологиялық білімді қажет етеді. Қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымы, отбасы құндылықтары, үлкенді құрметтеу, қауымдастыққа бағдарлану сияқты ерекшеліктер этнопсихологиялық зерттеулердің маңызды бағыттарының бірі болып табылады.

Қазіргі кезеңде этнопсихология ұлттық ерекшеліктерді сипаттаумен ғана шектелмейді. Ол мәдениетаралық коммуникация, этносаралық қатынастар, миграция, аккультурация, этникалық сәйкестік және жаһандану жағдайындағы мәдени өзгерістер мәселелерін де

зерттейді. Сондықтан этнопсихология қазіргі әлеуметтік ғылымдар жүйесіндегі маңызды және қарқынды дамып келе жатқан бағыттардың бірі болып саналады.

Қорытынды

Этнопсихология – этностардың психологиялық ерекшеліктерін, мәдениет пен тұлғаның өзара байланысын зерттейтін кешенді ғылым. Ол этникалық сана мен бірегейліктің қалыптасуын түсіндіруге, мәдени әртүрлілікті ғылыми тұрғыдан бағалауға және этносаралық қатынастарды жетілдіруге мүмкіндік береді. Қазіргі жаһандану жағдайында этнопсихологиялық білімнің маңызы артып келеді.

Ұсынылатын әдебиеттер

1. Berry, J.W., Poortinga, Y.H., Breugelmans, S.M., Chasiotis, A., & Sam, D.L. (2011). *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
2. Matsumoto, D., & Juang, L. (2021). *Culture and Psychology* (7th ed.). Boston: Cengage Learning.
3. Shweder, R.A. (1991). *Thinking Through Cultures: Expeditions in Cultural Psychology*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Жарықбаев, Қ.Б. (2005). *Қазақ психологиясының тарихы*. Алматы: Қазақстан.

Дәріс 2. Этнопсихология, мәдени психология және кросс-мәдени психология: теориялық ұстанымдар мен зерттеу бағыттары

Мақсаты:

Студенттерді этнопсихологияның мәдени психология және кросс-мәдени психологиямен байланысымен таныстыру, олардың теориялық ерекшеліктерін, зерттеу нысандары мен әдіснамалық ұстанымдарын түсіндіру.

Міндеттері:

- этнопсихология, мәдени психология және кросс-мәдени психология ұғымдарының мазмұнын ашу;
- аталған ғылыми бағыттардың қалыптасу тарихын қарастыру;
- олардың ортақ және ерекшелік белгілерін анықтау;
- мәдениет пен психика арасындағы өзара байланысты түсіндіретін негізгі теорияларды талдау;
- қазіргі этнопсихологиялық зерттеулердің бағыттарын сипаттау.

Психология ғылымының дамуы барысында адамның психикалық ерекшеліктерін зерттеуде мәдени факторлардың маңызы барған сайын арта түсті. Осыған байланысты ХХ ғасырдың екінші жартысында мәдениет пен психиканың өзара байланысын зерттейтін бірнеше ғылыми бағыттар қалыптасты. Солардың қатарында этнопсихология, мәдени психология және кросс-мәдени психология ерекше орын алады. Бұл бағыттардың барлығы адамның психологиялық дамуына мәдени ортаның ықпалын зерттегенімен, олардың зерттеу мақсаттары мен әдіснамалық ұстанымдары әртүрлі.

Этнопсихология белгілі бір этностың психологиялық ерекшеліктерін, ұлттық мінезін, этникалық санасын, құндылық бағдарларын және әлеуметтік тәжірибесін зерттейді. Этнопсихологияның негізгі мақсаты – этностық қауымдастықтардың психологиялық болмысын түсіндіру және этникалық ерекшеліктердің қалыптасу факторларын анықтау. Бұл бағыт халықтардың дүниетанымы, дәстүрлері, наным-сенімдері мен әлеуметтік тәжірибелерінің психологиялық мазмұнын зерттеуге бағытталған.

Мәдени психология адамның психикасы мен мәдениеті бір-бірінен ажырамас құбылыс деген идеяға негізделеді. Ричард Шведердің еңбектерінде мәдениет адамның ойлау жүйесін, эмоцияларын, моральдық ұстанымдарын және әлеуметтік мінез-құлқын қалыптастыратын негізгі фактор ретінде қарастырылады. Мәдени психология әмбебап психологиялық заңдарды іздеуден гөрі, әр мәдениеттің өзіндік мағыналық әлемін түсіндіруге ұмтылады. Бұл бағыт адамның психологиялық тәжірибесін мәдени контекстен бөлек қарастыру мүмкін емес деп есептейді.

Ал **кросс-мәдени психологияның** негізгі мақсаты – әртүрлі мәдениеттердегі адамдардың психологиялық ерекшеліктерін салыстыру арқылы әмбебап және мәдени-ерекше заңдылықтарды анықтау. Джон Берри мен әріптестерінің еңбектерінде кросс-мәдени психология мәдениеттер арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды эмпирикалық зерттеу арқылы түсіндіріледі. Бұл бағыт тұлға, эмоция, таным, құндылықтар, қарым-қатынас және мінез-құлық ерекшеліктерін мәдени салыстыру негізінде зерттейді.

Аталған үш бағыттың зерттеу нысандары өзара тығыз байланысты. Этнопсихология нақты этностардың психологиялық ерекшеліктеріне назар аударса, мәдени психология мәдениет пен психиканың өзара байланысын түсіндіруге ұмтылады. Ал кросс-мәдени психология әртүрлі мәдениеттерді салыстыру арқылы жалпы психологиялық заңдылықтарды анықтауға бағытталған. Осы тұрғыдан алғанда, бұл бағыттар бірін-бірі толықтырады және қазіргі заманғы этнопсихологиялық зерттеулердің теориялық негізін құрайды.

Қазіргі зерттеулерде мәдениет пен психика арасындағы байланысты түсіндіруде бірнеше маңызды теориялар қолданылады. Солардың қатарында Г. Хофстеденің мәдени өлшемдер теориясы, Г. Триандистің индивидуализм мен коллективизм тұжырымдамасы, Дж. Берридің аккумуляция теориясы және мәдени сәйкестік модельдері ерекше орын алады. Бұл теориялар жаһандану, миграция, мәдени бейімделу және этносаралық қатынастарды түсіндіруде кеңінен пайдаланылады.

Қазақстан жағдайында аталған бағыттардың практикалық маңызы зор. Көпэтносты қоғам жағдайында этникалық сәйкестік, мәдени әртүрлілік, этносаралық қарым-қатынас және мәдениетаралық коммуникация мәселелерін ғылыми тұрғыдан зерттеу әлеуметтік тұрақтылық пен қоғамдық келісімді нығайтуға ықпал етеді. Сондықтан этнопсихология қазіргі психология ғылымының маңызды әрі қолданбалы бағыттарының бірі болып саналады.

Этнопсихология, мәдени психология және кросс-мәдени психология мәдениет пен психика арасындағы өзара байланысты әртүрлі қырынан зерттейтін ғылыми бағыттар болып табылады. Этнопсихология этностық ерекшеліктерге назар аударса, мәдени психология мәдени мағыналар әлемін түсіндіруге, ал кросс-мәдени психология мәдениеттер арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтауға бағытталған. Бұл бағыттардың теориялық бірлігі қазіргі этнопсихология ғылымының негізін құрайды.

Ұсынылатын әдебиеттер

1. Berry, J.W., Poortinga, Y.H., Breugelmans, S.M., Chasiotis, A., & Sam, D.L. (2011). *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
2. Shweder, R.A. (1991). *Thinking Through Cultures: Expeditions in Cultural Psychology*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Matsumoto, D., & Juang, L. (2021). *Culture and Psychology* (7th ed.). Boston: Cengage Learning.
4. Triandis, H.C. (1995). *Individualism and Collectivism*. Boulder, CO: Westview Press.
5. Hofstede, G., Hofstede, G.J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind* (3rd ed.). New York: McGraw-Hill.

Дәріс 3. Этнопсихологиялық зерттеулердің әдістері: бақылау, сауалнама, сұхбат және мәдени салыстыру

Мақсаты:

Студенттерді этнопсихологиялық зерттеулерде қолданылатын негізгі ғылыми әдістермен таныстыру, олардың мүмкіндіктері мен шектеулерін түсіндіру және этнопсихологиялық деректерді жинау мен талдау дағдыларын қалыптастыру.

Міндеттері:

- этнопсихологиялық зерттеулердің әдіснамалық негіздерін түсіндіру;
- бақылау, сауалнама, сұхбат және психодиагностикалық әдістердің ерекшеліктерін сипаттау;
- мәдени салыстыру әдісінің ғылыми маңызын ашу;
- этнопсихологиялық зерттеулердегі Emic және Etic тәсілдерінің мазмұнын талдау;
- зерттеу жүргізудегі этикалық қағидаларды қарастыру.

Этнопсихологияның дамуы ғылыми зерттеу әдістерінің жетілдірілуімен тығыз байланысты. Этнопсихологиялық зерттеулердің басты мақсаты – әртүрлі этностардың психологиялық ерекшеліктерін, құндылықтарын, әлеуметтік ұстанымдарын және мінез-құлық үлгілерін ғылыми тұрғыдан түсіндіру. Мұндай зерттеулер мәдениет пен психика арасындағы күрделі байланыстарды анықтауға мүмкіндік береді. Сондықтан этнопсихологияда сапалық және сандық зерттеу әдістері кешенді түрде қолданылады.

Этнопсихологиялық зерттеулердегі ең көне әдістердің бірі – бақылау әдісі. Бұл әдіс арқылы зерттеуші адамдардың табиғи ортадағы мінез-құлқын, қарым-қатынас ерекшеліктерін және мәдени тәжірибесін зерттейді. Бақылау қатысушы және сырттай бақылау түрінде жүргізілуі мүмкін. Қатысушы бақылауда зерттеуші белгілі бір этностық қауымдастықтың өміріне тікелей араласа отырып, олардың мәдени тәжірибесін ішкі тұрғыдан түсінуге ұмтылады. Мұндай тәсіл этнопсихологияның антропологиямен байланысын көрсетеді.

Этнопсихологиялық деректерді жинауда сауалнама және тестілеу әдістері де маңызды орын алады. Бұл әдістер этникалық құндылықтарды, әлеуметтік ұстанымдарды, этникалық сәйкестікті және тұлғалық ерекшеліктерді сандық тұрғыдан бағалауға мүмкіндік береді. Қазіргі кросс-мәдени зерттеулерде бірдей сауалнамаларды әртүрлі мәдени ортада қолдану арқылы мәдени ұқсастықтар мен айырмашылықтар анықталады. Алайда зерттеу құралдарын басқа мәдени ортаға бейімдеу мәселесі ерекше назарды талап етеді, өйткені бір мәдениетте түсінікті ұғымдар екінші мәдениетте басқа мағына беруі мүмкін.

Сұхбат әдісі этнопсихологиялық зерттеулерде кеңінен қолданылады. Бұл әдіс адамдардың субъективті тәжірибесін, құндылықтарын, дүниетанымын және этникалық сәйкестікке қатысты көзқарастарын терең зерттеуге мүмкіндік береді. Құрылымданған, жартылай құрылымданған және еркін сұхбат түрлері зерттеудің мақсатына байланысты таңдалады. Әсіресе ұлттық дәстүрлерді, отбасылық құндылықтарды және этникалық өзіндік сананы зерттеуде сұхбат әдісінің маңызы жоғары.

Этнопсихологиядағы негізгі әдіснамалық бағыттардың бірі – мәдени салыстыру әдісі. Бұл тәсіл әртүрлі этностар мен мәдениеттердің психологиялық ерекшеліктерін салыстыру арқылы әмбебап және мәдени-ерекше заңдылықтарды анықтауға мүмкіндік береді. Джон Берридің пікірінше, мәдени салыстыру психология ғылымындағы әмбебаптық пен мәдени ерекшелік арасындағы байланысты түсіндірудің негізгі жолдарының бірі болып табылады. Сондықтан қазіргі этнопсихологияда салыстырмалы зерттеулер кеңінен қолданылады.

Этнопсихологиялық зерттеулерде Emic және Etic тәсілдері маңызды орын алады. Emic тәсілі мәдени құбылыстарды сол мәдениеттің ішкі көзқарасы арқылы түсіндіруге

бағытталған. Бұл жағдайда зерттеуші белгілі бір этностың дүниетанымын, құндылықтарын және әлеуметтік тәжірибесін олардың өз түсініктері негізінде қарастырады. Ал Etic тәсілі мәдениеттерді ортақ ғылыми өлшемдер арқылы салыстыруға мүмкіндік береді. Қазіргі зерттеулерде бұл екі тәсіл бірін-бірі толықтырып, кешенді түрде пайдаланылады.

Ғылыми зерттеулер жүргізуде этикалық мәселелер де ерекше маңызға ие. Этнопсихолог зерттелушілердің мәдени ерекшеліктерін құрметтеуі, құпиялылық қағидаларын сақтауы және алынған нәтижелерді бұрмаламауы тиіс. Әсіресе этностық мәселелерге қатысты зерттеулерде мәдени сезімталдық пен кәсіби жауапкершілік жоғары деңгейде болуы қажет. Қазақстан жағдайында этнопсихологиялық зерттеулердің маңызы артып келеді. Көпэтносты қоғамдағы этникалық сәйкестік, мәдениетаралық қарым-қатынас, ұлттық құндылықтар және қоғамдық келісім мәселелерін зерттеуде аталған әдістер кеңінен қолданылады. Бұл зерттеулер этносаралық түсіністікті нығайтуға және әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Қорытынды

Этнопсихологияда бақылау, сауалнама, сұхбат және мәдени салыстыру әдістері негізгі зерттеу құралдары болып табылады. Олар этностардың психологиялық ерекшеліктерін жан-жақты зерттеуге мүмкіндік береді. Emic және Etic тәсілдерінің үйлесімді қолданылуы мәдени құбылыстарды терең түсіндіруге жағдай жасайды. Сондықтан ғылыми негізделген әдістер этнопсихологиялық зерттеулердің сенімділігі мен сапасын қамтамасыз ететін басты факторлардың бірі болып саналады.

Ұсынылатын әдебиеттер

Berry, J.W., Poortinga, Y.H., Breugelmans, S.M., Chasiotis, A., & Sam, D.L. (2011). *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Matsumoto, D., & Juang, L. (2021). *Culture and Psychology* (7th ed.). Boston: Cengage Learning.

Brislin, R. (2000). *Understanding Culture's Influence on Behavior* (2nd ed.). Fort Worth: Harcourt College Publishers.

Smith, P.B., Fischer, R., Vignoles, V.L., & Bond, M.H. (2013). *Understanding Social Psychology Across Cultures*. London: Sage Publications.

Kitayama, S., & Cohen, D. (Eds.). (2007). *Handbook of Cultural Psychology*. New York: Guilford Press.

Дәріс 4. Этникалық сана және этникалық бірегейліктің қалыптасуы

Мақсаты:

Студенттерде этникалық сана мен этникалық бірегейліктің мәні, құрылымы және қалыптасу механизмдері туралы ғылыми түсінік қалыптастыру, олардың тұлға мен қоғам өміріндегі рөлін түсіндіру.

Міндеттері:

- этникалық сана және этникалық бірегейлік ұғымдарының мазмұнын ашу;
- этникалық сәйкестіктің қалыптасуына әсер ететін әлеуметтік-психологиялық факторларды анықтау;

- этникалық әлеуметтену процесінің ерекшеліктерін түсіндіру;
- этникалық бірегейліктің тұлға дамуы мен әлеуметтік мінез-құлыққа ықпалын талдау;
- қазіргі жаһандану жағдайындағы этникалық сәйкестік мәселелерін қарастыру.

Адамның әлеуметтік болмысының маңызды құрамдас бөліктерінің бірі – оның белгілі бір этностық қауымдастыққа тиесілі екенін сезінуі. Осыған байланысты этнопсихологияда этникалық сана мен этникалық бірегейлік ұғымдары ерекше орын алады. Бұл ұғымдар адамның өзін белгілі бір этностың мүшесі ретінде қабылдауын, сол этностың мәдениетімен, тарихымен және құндылықтарымен байланысын сипаттайды. Этникалық сана тұлғаның әлеуметтік тәжірибесі мен мәдени ортасының ықпалымен қалыптасатын күрделі психологиялық құбылыс болып табылады.

Этникалық сана – адамның өзінің этностық тиістілігін түсінуі және белгілі бір этностық қауымдастықтың мүшесі ретінде өзін тануы. Оның құрамына этностың тарихы туралы білім, мәдени құндылықтарға қатынас, ұлттық дәстүрлерді қабылдау және этностық қауымдастыққа эмоционалдық байланыс кіреді. Этникалық сана адамның дүниетанымына, мінез-құлқына және әлеуметтік ұстанымдарына ықпал етеді. Сондықтан ол тұлғаның әлеуметтік сәйкестігінің маңызды құрамдас бөлігі болып саналады.

Этникалық санамен тығыз байланысты ұғым – этникалық бірегейлік (этникалық идентификация). Этникалық бірегейлік адамның өзін белгілі бір этностық топтың мүшесі ретінде сезінуін білдіреді. Әлеуметтік сәйкестік теориясының негізін қалаған Генри Тэжфелдің пікірінше, адамдар өздерін әртүрлі әлеуметтік топтардың мүшесі ретінде қабылдау арқылы өзіндік «Мен» бейнесін қалыптастырады. Этностық топ та осындай маңызды әлеуметтік категориялардың бірі болып табылады. Этникалық бірегейлік адамның өзін бағалауына, әлеуметтік қарым-қатынастарына және басқа этностарға деген көзқарасына әсер етеді.

Этникалық бірегейліктің қалыптасуы өмірдің алғашқы кезеңдерінен басталады. Бұл процесте отбасы, тілдік орта, дәстүрлер, білім беру жүйесі және әлеуметтік орта маңызды рөл атқарады. Баланың этностық тиістілік туралы алғашқы түсініктері отбасында қалыптасады. Ана тілі, ұлттық мерекелер, салт-дәстүрлер және тарихи жад этникалық әлеуметтенудің негізгі құралдары болып табылады. Кейін мектеп пен қоғам этностық құндылықтарды бекітіп, тұлғаның этникалық сәйкестігінің одан әрі дамуына ықпал етеді. Қазіргі зерттеулер этникалық бірегейліктің статикалық емес, динамикалық құбылыс екенін көрсетеді. Әсіресе жаһандану, урбанизация және миграциялық үдерістер жағдайында адамдар бірнеше мәдени кеңістіктің ықпалында болады. Мұндай жағдайда тұлғада көпқабатты немесе аралас сәйкестік қалыптасуы мүмкін. Джон Берридің аккумуляция теориясы бойынша мәдениеттердің өзара ықпалы адамның этникалық сәйкестігіне тікелей әсер етеді және интеграция, ассимиляция, сепарация немесе маргинализация сияқты стратегиялардың қалыптасуына әкелуі мүмкін.

Қазақстан жағдайында этникалық бірегейлік мәселесі ерекше өзекті. Қазақстан көпэтносты мемлекет болғандықтан, азаматтық және этностық сәйкестіктің үйлесімді дамуы қоғамдық тұрақтылықтың маңызды факторы болып табылады. Қазақ халқының ұлттық мәдениеті мен мемлекеттік тілдің дамуы бір жағынан ұлттық бірегейлікті нығайтса, екінші жағынан еліміздегі этностардың мәдени әралуандығын сақтау этносаралық келісімді қамтамасыз етеді. Сондықтан этникалық сана мен этникалық бірегейлік тек жеке тұлғаның мәселесі ғана емес, қоғамдық маңызы бар әлеуметтік-психологиялық құбылыс болып саналады.

Қазіргі этнопсихология этникалық сәйкестікті тек мәдени ерекшелік ретінде емес, адамның әлеуметтік бейімделуінің, психологиялық тұрақтылығының және тұлғалық дамуының маңызды факторы ретінде қарастырады. Өзіндік этностық тамырларын түсіну адамның мәдени мұраға құрметпен қарауына, ұлттық құндылықтарды сақтауға және басқа халықтардың мәдениетін құрметтеуге мүмкіндік береді.

Этникалық сана мен этникалық бірегейлік тұлғаның әлеуметтік және мәдени дамуының маңызды құрамдас бөліктері болып табылады. Олар адамның өз этносына қатыстылығын сезінуін, мәдени құндылықтарды қабылдауын және қоғамдағы орнын анықтауын қамтамасыз етеді. Жаһандану жағдайында этникалық сәйкестікті сақтау мен дамыту мәдени әртүрлілікті қорғаудың және қоғамдық келісімді нығайтудың маңызды шарттарының бірі болып табылады.

Ұсынылатын әдебиеттер

Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Berry, J.W., Poortinga, Y.H., Breugelmans, S.M., Chasiotis, A., & Sam, D.L. (2011). *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Phinney, J.S. (1996). Understanding ethnic diversity: The role of ethnic identity. *American Behavioral Scientist*, 40(2), 143–152.

Matsumoto, D., & Juang, L. (2021). *Culture and Psychology* (7th ed.). Boston: Cengage Learning.

Жарықбаев, Қ.Б. (2005). *Қазақ психологиясының тарихы*. Алматы: Қазақстан.

Дәріс 5. Ұлттық мінез және тұлғаның мәдени ерекшеліктері

Мақсаты:

Студенттерде ұлттық мінез ұғымы, оның қалыптасу факторлары және мәдениеттің тұлға психологиясына ықпалы туралы ғылыми түсінік қалыптастыру, әртүрлі этностардың мінез-құлық ерекшеліктерін этнопсихологиялық тұрғыдан талдау дағдыларын дамыту.

Міндеттері:

- ұлттық мінез ұғымының мазмұнын және ғылыми түсіндірмелерін қарастыру;
- ұлттық мінездің қалыптасуына әсер ететін тарихи, мәдени және әлеуметтік факторларды анықтау;
- тұлғаның мәдени ерекшеліктерінің психологиялық негіздерін талдау;
- мәдени орта мен мінез-құлық арасындағы байланысты түсіндіру;
- қазақ халқының ұлттық мінез ерекшеліктерін этнопсихологиялық тұрғыдан сипаттау.

Этнопсихология ғылымындағы маңызды мәселелердің бірі – әртүрлі этностардың психологиялық ерекшеліктерін зерттеу. Осы тұрғыдан алғанда, **ұлттық мінез** ұғымы белгілі бір халыққа тән құндылықтар жүйесін, мінез-құлық үлгілерін, эмоциялық реакцияларды және әлеуметтік қатынас ерекшеліктерін сипаттау үшін қолданылады. Ұлттық мінез адамның биологиялық табиғатынан емес, ұзақ тарихи даму барысында қалыптасқан мәдени ортадан туындайды. Сондықтан ол қоғамның тарихи тәжірибесімен, дәстүрлерімен және өмір салтымен тығыз байланысты.

Ұлттық мінездің қалыптасуына көптеген факторлар әсер етеді. Олардың қатарында табиғи-географиялық орта, шаруашылық түрі, тарихи оқиғалар, әлеуметтік құрылым, тәрбие

жүйесі және мәдени құндылықтар маңызды орын алады. Көшпелі өмір салты, табиғатпен етене байланыс және қауымдық қатынастар қазақ халқының ұлттық мінезінің қалыптасуына ерекше ықпал етті. Осындай жағдайларда өзара көмек, қонақжайлылық, үлкенді құрметтеу, ұжымшылдық және туыстық байланыстарды жоғары бағалау сияқты қасиеттер қалыптасты.

Психология ғылымында ұлттық мінез мәселесі әртүрлі тұрғыдан түсіндіріледі. Кейбір зерттеушілер ұлттық мінезді белгілі бір этностың тұрақты психологиялық ерекшеліктерінің жиынтығы ретінде қарастырса, қазіргі этнопсихология оны өзгермелі және тарихи дамып отыратын құбылыс ретінде бағалайды. Джон Берри мен басқа да кросс-мәдени психологтардың зерттеулері мәдени орта адамның құндылықтарына, әлеуметтік мінез-құлқына және тұлғалық қасиеттеріне елеулі ықпал ететінін көрсетеді. Сондықтан ұлттық мінезді абсолютті және өзгермейтін сипаттама ретінде қарастыру ғылыми тұрғыдан дұрыс емес.

Тұлғаның мәдени ерекшеліктерін түсіндіруде мәдени психология ерекше орын алады. Ричард Шведер мәдениетті адамның психологиялық әлемінің ажырамас бөлігі ретінде қарастырады. Оның пікірінше, адамның ойлау тәсілі, эмоциялық тәжірибесі, моральдық бағдары және әлеуметтік қарым-қатынасы мәдени ортада қалыптасады. Сондықтан әрбір мәдениет тұлғаның өзіндік даму моделін қалыптастырады.

Қазіргі этнопсихологиялық зерттеулерде индивидуализм мен коллективизм мәселесі кеңінен қарастырылады. Г. Триандис пен Г. Хофстеде еңбектерінде кейбір мәдениеттерде жеке тұлғаның дербестігі жоғары бағаланса, басқа мәдениеттерде ұжымдық мүдде мен әлеуметтік үйлесім басым болатыны көрсетілген. Қазақ қоғамы дәстүрлі түрде коллективистік мәдениеттер қатарына жатады. Мұнда отбасы, туыстық қатынастар, қауымдық жауапкершілік және үлкенді құрметтеу маңызды әлеуметтік құндылықтар ретінде қарастырылады.

Қазақ халқының ұлттық мінезіне тән қасиеттер ретінде қонақжайлылық, кеңпейілділік, бауырмалдық, үлкенді сыйлау, сөзге тоқтау және өзара көмек көрсету жиі аталады. Бұл қасиеттер ғасырлар бойы қалыптасқан көшпелі мәдениеттің, рулық-қауымдық қатынастардың және дәстүрлі тәрбие жүйесінің ықпалымен дамыды. Сонымен қатар қазіргі урбанизация, жаһандану және ақпараттық қоғам жағдайында ұлттық мінездің кейбір элементтері өзгеріске ұшырап, жаңа әлеуметтік құндылықтармен толықтырылуда.

Ұлттық мінез мәселесін зерттеу этностар арасындағы өзара түсіністікті дамытуда маңызды рөл атқарады. Алайда этнопсихологияда ұлттық мінезді зерттеу кезінде стереотиптер мен жалпылама тұжырымдардан сақ болу қажет. Әрбір этностың ішінде тұлғалық айырмашылықтар бар екенін ескеру ғылыми объективтіліктің негізгі шарты болып табылады.

Ұлттық мінез – белгілі бір этностың тарихи тәжірибесі мен мәдени құндылықтарының негізінде қалыптасатын әлеуметтік-психологиялық құбылыс. Ол тұлғаның дүниетанымына, мінез-құлқына және әлеуметтік қатынастарына ықпал етеді. Қазіргі этнопсихология ұлттық мінезді өзгермелі мәдени құбылыс ретінде қарастырады және оның қалыптасуындағы әлеуметтік-мәдени факторлардың рөлін ерекше атап көрсетеді.

Ұсынылатын әдебиеттер

1. Triandis, H.C. (1995). *Individualism and Collectivism*. Boulder, CO: Westview Press.
2. Hofstede, G., Hofstede, G.J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind* (3rd ed.). New York: McGraw-Hill.
3. Shweder, R.A. (1991). *Thinking Through Cultures: Expeditions in Cultural Psychology*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

4. Matsumoto, D., & Juang, L. (2021). *Culture and Psychology* (7th ed.). Boston: Cengage Learning.
5. Жүкеш, Қ. *Ұлттық психология табиғаты*. Алматы: Қазақ университеті.
6. Жарықбаев, Қ.Б. (2005). *Қазақ психологиясының тарихы*. Алматы: Қазақстан.

Дәріс 6. Құндылықтар жүйесі және мәдени бағдарлар: индивидуализм мен коллективизм

Мақсаты:

Студенттерде мәдени құндылықтардың тұлға мен қоғам өміріндегі рөлі туралы ғылыми түсінік қалыптастыру, индивидуализм мен коллективизмнің этнопсихологиялық ерекшеліктерін талдау және олардың қазіргі қоғамдағы көріністерін түсіндіру.

Міндеттері:

- құндылықтар жүйесінің мәні мен құрылымын түсіндіру;
- мәдени құндылықтардың тұлғаның дүниетанымы мен мінез-құлқына ықпалын анықтау;
- индивидуализм және коллективизм ұғымдарының мазмұнын ашу;
- әртүрлі мәдениеттердегі құндылық бағдарларды салыстырмалы тұрғыдан талдау;
- қазақ қоғамындағы дәстүрлі және қазіргі құндылықтардың ерекшеліктерін сипаттау.

Адамның дүниетанымы мен әлеуметтік мінез-құлқы белгілі бір құндылықтар жүйесіне негізделеді. Құндылықтар – қоғам мүшелерінің маңызды деп есептейтін идеялары, нормалары мен өмірлік ұстанымдары. Олар тұлғаның шешім қабылдауына, әлеуметтік қарым-қатынасына және өмірлік мақсаттарының қалыптасуына ықпал етеді. Этнопсихологияда құндылықтар жүйесі белгілі бір мәдениеттің психологиялық өзегін құрайтын маңызды категориялардың бірі ретінде қарастырылады.

Мәдени құндылықтар адамның жеке тәжірибесі арқылы ғана емес, әлеуметтену үдерісі барысында ұрпақтан ұрпаққа беріліп отырады. Отбасы, білім беру жүйесі, дәстүрлер, дін және қоғамдық институттар тұлғаның құндылықтық бағдарларын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Сондықтан әрбір этностың немесе мәдени қауымдастықтың өзіндік құндылықтар жүйесі болады. Бұл жүйе адамдардың қоршаған әлемді қабылдауына, қарым-қатынас жасау тәсіліне және әлеуметтік нормаларды түсінуіне әсер етеді.

Этнопсихология мен кросс-мәдени психологиядағы маңызды теориялардың бірі – **индивидуализм және коллективизм тұжырымдамасы**. Бұл бағыттың негізін қалаушылардың бірі Гарри Триандис мәдениеттер арасындағы айырмашылықтарды түсіндіруде осы ұғымдардың маңызын ерекше атап көрсетеді. Индивидуалистік мәдениеттерде тұлғаның дербестігі, жеке жетістігі, тәуелсіздігі және өзін-өзі жүзеге асыруы жоғары бағаланады. Мұндай қоғамдарда адамның жеке құқықтары мен мүдделері ұжымдық мүддеден басым қарастырылады. АҚШ, Канада, Ұлыбритания және Батыс Еуропаның көптеген елдері индивидуалистік мәдениеттердің қатарына жатады.

Ал коллективистік мәдениеттерде адамның әлеуметтік топпен байланысы, қауымдық жауапкершілік, өзара көмек және топ мүддесін сақтау маңызды орын алады. Мұндай қоғамдарда отбасы, туыстық қатынастар және қоғамдық келісім жеке мүддеден жоғары бағалануы мүмкін. Азия, Африка және Орталық Азия халықтарының көпшілігінде коллективистік құндылықтар басым кездеседі. Г. Хофстеде мәдени құндылықтарды зерттей отырып, әртүрлі қоғамдардың индивидуализм және коллективизм деңгейін салыстырмалы түрде бағалауға мүмкіндік беретін мәдени өлшемдер жүйесін ұсынды.

Қазақ қоғамының дәстүрлі мәдениеті негізінен коллективистік сипатқа ие. Қазақ халқының тарихи дамуында қауымдық өмір салты, туыстық қатынастар және өзара қолдау ерекше

маңызға ие болды. «Жұмыла көтерген жүк жеңіл», «Асар», «Жеті ата», «Үлкенге құрмет, кішіге ізет» сияқты ұғымдар ұжымдық жауапкершілік пен әлеуметтік ынтымақтастықтың көрінісі болып табылады. Қазақ мәдениетінде адамның қоғамдағы орны көбіне оның отбасы және қауымдастықпен байланысы арқылы анықталады.

Сонымен қатар қазіргі жаһандану жағдайында қазақ қоғамында құндылықтар жүйесінде белгілі бір өзгерістер байқалады. Урбанизация, нарықтық экономика және ақпараттық технологиялардың дамуы тұлғалық бастамашылдықты, жеке жетістікке ұмтылуды және дербестікті күшейтуде. Соның нәтижесінде дәстүрлі коллективистік құндылықтар мен заманауи индивидуалистік ұстанымдардың қатар өмір сүру құбылысы байқалады. Бұл жағдай қазіргі жастардың құндылық бағдарларын зерттеуді этнопсихологияның маңызды бағыттарының біріне айналдырып отыр.

Қазіргі этнопсихологиялық зерттеулер құндылықтар жүйесінің этникалық сәйкестікпен, мәдени бейімделумен және тұлғалық даму ерекшеліктерімен тығыз байланысты екенін көрсетеді. Сондықтан мәдени құндылықтарды зерттеу этностар арасындағы өзара түсіністікті дамытуда, мәдениетаралық коммуникацияны жетілдіруде және қоғамдық келісімді нығайтуда маңызды ғылыми және практикалық мәнге ие.

Құндылықтар жүйесі мәдениеттің негізгі элементтерінің бірі болып табылады және тұлғаның дүниетанымы мен әлеуметтік мінез-құлқын қалыптастырады. Индивидуализм мен коллективизм әртүрлі мәдениеттердің әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін түсіндіретін маңызды теориялық ұғымдар болып саналады. Қазақ қоғамында дәстүрлі коллективистік құндылықтар басым болғанымен, қазіргі әлеуметтік өзгерістер жаңа құндылық бағдарлардың қалыптасуына ықпал етуде.

Ұсынылатын әдебиеттер

1. Triandis, H.C. (1995). *Individualism and Collectivism*. Boulder, CO: Westview Press.
2. Hofstede, G., Hofstede, G.J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind* (3rd ed.). New York: McGraw-Hill.
3. Berry, J.W., Poortinga, Y.H., Breugelmans, S.M., Chasiotis, A., & Sam, D.L. (2011). *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
4. Matsumoto, D., & Juang, L. (2021). *Culture and Psychology* (7th ed.). Boston: Cengage Learning.
5. Smith, P.B., Fischer, R., Vignoles, V.L., & Bond, M.H. (2013). *Understanding Social Psychology Across Cultures*. London: Sage Publications.
6. Жүкеш, Қ. *Ұлттық психология табиғаты*. Алматы: Қазақ университеті.

Дәріс 7. Этникалық стереотиптер, этноцентризм және әлеуметтік қабылдау

Мақсаты:

Студенттерде этникалық стереотиптер, этноцентризм және әлеуметтік қабылдау үдерістерінің мәні туралы ғылыми түсінік қалыптастыру, олардың этносаралық қатынастарға әсерін талдау және сыни тұрғыдан бағалау дағдыларын дамыту.

Міндеттері:

- этникалық стереотип және этноцентризм ұғымдарының мазмұнын түсіндіру;
- әлеуметтік қабылдау үдерісінің этносаралық қатынастардағы рөлін анықтау;
- этникалық стереотиптердің қалыптасу механизмдерін талдау;
- этноцентризмнің оң және теріс қырларын қарастыру;

– қазіргі қоғамдағы этникалық төзімділік пен мәдениетаралық түсіністіктің маңызын бағалау.

Этнопсихологиядағы маңызды зерттеу бағыттарының бірі – адамдардың өз этникалық тобы мен басқа этностар туралы қалыптастыратын әлеуметтік түсініктері мен бағалауларын зерттеу. Әлеуметтік қарым-қатынас барысында адамдар қоршаған ортаны жеңіл қабылдау үшін әртүрлі әлеуметтік категорияларды қолданады. Осындай категориялардың негізінде этникалық стереотиптер қалыптасады. Олар белгілі бір этностың мүшелері туралы жалпыланған түсініктер мен бағалаулар жүйесін білдіреді.

Этникалық стереотиптер – белгілі бір халыққа тән деп есептелетін қасиеттер, мінез-құлық ерекшеліктері немесе әлеуметтік сипаттамалар туралы тұрақты көзқарастар. Стереотиптер кейде нақты тәжірибеге сүйенуі мүмкін, бірақ көп жағдайда олар шынайы жағдайды толық бейнелей бермейді. Стереотиптер адамның ақпаратты жылдам өңдеуіне көмектіргенімен, олар басқа этностар туралы біржақты және үстірт пікірлердің қалыптасуына себеп болуы мүмкін.

Әлеуметтік психологияда стереотиптердің қалыптасуы адамның әлеуметтік қабылдау ерекшеліктерімен түсіндіріледі. Адамдар өздерін белгілі бір әлеуметтік топтың мүшесі ретінде қабылдап, өз тобына жағымды баға беруге бейім келеді. Генри Тэжфелдің әлеуметтік сәйкестік теориясы бойынша адамдар өздерінің әлеуметтік мәртебесін арттыру үшін өз тобын басқа топтармен салыстырады. Нәтижесінде «біз» және «олар» деген психологиялық жіктелу қалыптасады. Бұл үдеріс этникалық қатынастарда да байқалады және кей жағдайда этникалық стереотиптердің пайда болуына негіз болады.

Этникалық стереотиптермен тығыз байланысты құбылыс – **этноцентризм**. Бұл ұғымды алғаш ғылыми айналымға америкалық әлеуметтанушы Уильям Самнер енгізді. Этноцентризм адамның өз мәдениетін, өз халқының құндылықтарын және өмір салтын ең дұрыс әрі ең маңызды деп қабылдауын білдіреді. Этноцентризм белгілі бір дәрежеде әрбір этностың мәдени тұтастығын сақтауға көмектеседі, өйткені адамдар өз мәдени мұрасына құрметпен қарайды. Алайда оның шектен тыс көріністері басқа этностарға деген теріс көзқарастың, кемсітушіліктің және этносаралық шиеленістердің туындауына алып келуі мүмкін.

Кросс-мәдени психологияда этноцентризм мәдениетаралық қарым-қатынастағы негізгі кедергілердің бірі ретінде қарастырылады. Джон Берри мен әріптестері мәдени әртүрлілікті қабылдау мен этносаралық өзара әрекеттесудің тиімділігі адамның басқа мәдениеттерді түсіну қабілетіне байланысты екенін көрсетеді. Сондықтан қазіргі қоғамда мәдени төзімділік пен мәдениетаралық құзыреттілік ерекше маңызға ие.

Қазақстан жағдайында этникалық стереотиптер мен этноцентризм мәселелері ерекше назар аударуды талап етеді. Көпэтносты қоғамда әртүрлі этностардың мәдениетін құрметтеу, өзара түсіністік пен қоғамдық келісімді сақтау маңызды әлеуметтік міндеттердің бірі болып табылады. Бұл тұрғыдан алғанда этнопсихология этносаралық қатынастарды ғылыми негізде зерттеуге және қоғамдағы толеранттылық мәдениетін дамытуға мүмкіндік береді.

Қазіргі ақпараттық қоғам жағдайында этникалық стереотиптердің қалыптасуына бұқаралық ақпарат құралдары, әлеуметтік желілер және қоғамдық пікір де әсер етеді. Кейбір жағдайларда ақпараттық кеңістікте таралатын жалған немесе біржақты мәліметтер белгілі бір этностарға қатысты теріс көзқарастарды күшейтуі мүмкін. Сондықтан этнопсихологиялық сауаттылық пен сыни ойлау дағдылары қазіргі заман адамы үшін маңызды құзыреттердің бірі болып саналады.

Этнопсихологияның басты қағидаларының бірі – мәдени релятивизм. Бұл қағида әрбір мәдениетті өз құндылықтары мен тарихи тәжірибесі тұрғысынан түсінуді ұсынады. Мәдени

релятивизм этноцентризмнің теріс салдарын азайтып, мәдениеттер арасындағы өзара құрмет пен түсіністікті дамытуға ықпал етеді.

Этникалық стереотиптер мен этноцентризм этносаралық қатынастардың маңызды психологиялық факторлары болып табылады. Олар адамдардың басқа этностарды қабылдауына және бағалауына әсер етеді. Қазіргі көпмәдениетті қоғамда мәдени релятивизм қағидаларын ұстану, этникалық әртүрлілікті құрметтеу және мәдениетаралық құзыреттілікті дамыту этносаралық келісім мен қоғамдық тұрақтылықтың маңызды шарты болып табылады.

Ұсынылатын әдебиеттер

1. Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. LeVine, R.A., & Campbell, D.T. (1972). *Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes, and Group Behavior*. New York: Wiley.
3. Berry, J.W., Poortinga, Y.H., Breugelmans, S.M., Chasiotis, A., & Sam, D.L. (2011). *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
4. Matsumoto, D., & Juang, L. (2021). *Culture and Psychology* (7th ed.). Boston: Cengage Learning.
5. Smith, P.B., Fischer, R., Vignoles, V.L., & Bond, M.H. (2013). *Understanding Social Psychology Across Cultures*. London: Sage Publications.
6. Жарықбаев, Қ.Б. *Қазақ психологиясының тарихы*. Алматы: Қазақстан.

Дәріс 8. Тіл, мәдениет және психика: этнолингвистикалық аспектілер

Мақсаты:

Студенттерде тілдің этникалық мәдениеттің, ұлттық дүниетанымның және психологиялық тәжірибенің қалыптасуындағы рөлі туралы ғылыми түсінік қалыптастыру, тіл мен мәдениеттің өзара байланысын этнопсихологиялық тұрғыдан талдау.

Міндеттері:

- тіл, мәдениет және психика арасындағы өзара байланысты түсіндіру;
- этнолингвистиканың негізгі теориялық ұстанымдарын қарастыру;
- тілдің этникалық сана мен ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы рөлін анықтау;
- тілдік дүниетаным ұғымын талдау;
- қазақ тіліндегі ұлттық мәдени кодтың ерекшеліктерін сипаттау.

Тіл – адамзат мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі және этностық бірегейліктің негізгі белгілерінің бірі. Әрбір халықтың тарихи тәжірибесі, дүниетанымы, құндылықтары мен өмір сүру ерекшеліктері оның тілінде көрініс табады. Сондықтан этнопсихологияда тіл тек қарым-қатынас құралы ретінде ғана емес, адамның психологиялық және мәдени тәжірибесін қалыптастыратын маңызды фактор ретінде қарастырылады. Тіл арқылы адам қоршаған әлемді танып, әлеуметтік тәжірибені меңгереді және белгілі бір мәдени қауымдастықтың мүшесіне айналады.

Этнолингвистика ғылымы тіл мен мәдениеттің өзара байланысын зерттейді. Бұл бағыттың негізгі қағидаларына сәйкес әрбір тіл белгілі бір халықтың дүниені қабылдау тәсілін бейнелейді. Тілде сақталған ұғымдар, символдар, метафоралар және тұрақты тіркестер халықтың мәдени жадын, тарихи тәжірибесін және рухани құндылықтарын көрсетеді. Сондықтан этнопсихология үшін тіл ұлттық психологияны зерттеудің маңызды дереккөзі болып табылады.

Тіл мен ойлаудың өзара байланысын түсіндіруде Эдвард Сепир мен Бенджамин Уорфтың лингвистикалық салыстырмалылық теориясы ерекше орын алады. Бұл теория бойынша әртүрлі тілдер әлемді әртүрлі тәсілмен құрылымдайды, сондықтан адамдардың қоршаған ортаны қабылдауы мен түсіндіруінде белгілі бір айырмашылықтар болады. Яғни адамның дүниетанымы оның тілдік тәжірибесімен тығыз байланысты. Қазіргі зерттеулер бұл теорияны абсолютті түрде қолдамаса да, тілдің танымдық процестерге әсерін мойындайды. Этнопсихологияда маңызды ұғымдардың бірі – **тілдік дүниетаным**. Тілдік дүниетаным белгілі бір халықтың әлем туралы түсініктерінің, құндылықтарының және өмірлік тәжірибесінің тіл арқылы бейнеленуі болып табылады. Әр халықтың табиғатқа, уақытқа, кеңістікке, отбасыға және әлеуметтік қатынастарға қатысты түсініктері оның тілдік қорында көрініс табады. Сондықтан тілдік бірліктерді зерттеу арқылы этностың дүниетанымдық ерекшеліктерін анықтауға болады.

Қазақ тілінде ұлттық дүниетанымның көптеген элементтері сақталған. Мысалы, туыстық қатынастарды білдіретін атаулар жүйесінің байлығы қазақ қоғамындағы отбасы мен туыстық институттың маңызын көрсетеді. Сол сияқты «жеті ата», «қонақжайлық», «аманат», «обал», «сауап», «намыс», «ар» сияқты ұғымдар қазақ халқының моральдық және әлеуметтік құндылықтарын бейнелейді. Қазақ мақал-мәтелдері мен тұрақты тіркестері де ұлттық психологияның маңызды көрінісі болып табылады. Мысалы, «Жеті рет өлшеп, бір рет кес», «Ырыс алды – ынтымақ», «Бірлік бар жерде тірлік бар» сияқты нақыл сөздер ұжымшылдық, парасаттылық және әлеуметтік келісім құндылықтарын дәріптейді.

Тіл этникалық сана мен этникалық бірегейлікті қалыптастыруда да маңызды рөл атқарады. Ана тілі адамның мәдени ортаға бейімделуінің алғашқы құралы болып табылады. Ол арқылы тұлға ұлттық тарихты, дәстүрлерді, әлеуметтік нормаларды және мәдени құндылықтарды меңгереді. Сондықтан ана тілін сақтау мен дамыту ұлттық мәдениетті сақтаудың маңызды шарттарының бірі болып есептеледі.

Жаһандану жағдайында көптеген халықтар үшін тілдік сәйкестікті сақтау мәселесі өзекті болып отыр. Әлемдік ақпараттық кеңістіктің кеңеюі, көші-қон үдерістері және көптілділік ұлттық тілдердің қызметіне әсер етуде. Осындай жағдайда тілдің мәдени мұраны сақтаудағы және этникалық бірегейлікті нығайтудағы рөлі бұрынғыдан да арта түседі.

Тіл, мәдениет және психика өзара тығыз байланысты құбылыстар болып табылады. Тіл халықтың тарихи тәжірибесін, дүниетанымын және құндылықтарын сақтап, ұрпақтан ұрпаққа жеткізеді. Этнопсихология тұрғысынан тіл этникалық сана мен ұлттық бірегейліктің қалыптасуындағы маңызды факторлардың бірі болып табылады. Қазақ тілі ұлттық мәдениеттің, тарихи жадтың және рухани құндылықтардың маңызды тасымалдаушысы ретінде ерекше маңызға ие.

Ұсынылатын әдебиеттер

1. Matsumoto, D., & Juang, L. (2021). *Culture and Psychology* (7th ed.). Boston: Cengage Learning.
2. Shweder, R.A. (1991). *Thinking Through Cultures: Expeditions in Cultural Psychology*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Berry, J.W., Poortinga, Y.H., Breugelmans, S.M., Chasiotis, A., & Sam, D.L. (2011). *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
4. Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
5. Смағұлова, Г. (2010). *Қазақ тілінің этномәдени лексикасы*. Алматы: Қазақ университеті.
6. Жарықбаев, Қ.Б. (2005). *Қазақ психологиясының тарихы*. Алматы: Қазақстан.

Дәріс 9. Мәдениетаралық коммуникацияның психологиялық негіздері

Мақсаты:

Студенттерде мәдениетаралық коммуникацияның психологиялық ерекшеліктері туралы ғылыми түсінік қалыптастыру, әртүрлі мәдени ортадағы қарым-қатынас үдерістерін талдау және мәдениетаралық өзара әрекеттесудің тиімді жолдарын меңгерту.

Міндеттері:

- мәдениетаралық коммуникация ұғымының мазмұнын ашу;
- мәдениеттің қарым-қатынас үдерісіне ықпалын түсіндіру;
- мәдениетаралық өзара әрекеттесудің психологиялық ерекшеліктерін талдау;
- мәдени айырмашылықтардан туындайтын коммуникациялық кедергілерді анықтау;
- мәдениетаралық құзыреттіліктің маңызын бағалау.

Қазіргі жаһандану жағдайында әртүрлі мәдениеттер өкілдерінің өзара байланысы бұрынғыдан да күшейе түсті. Адамдардың халықаралық білім беру, еңбек миграциясы, туризм, іскерлік қатынастар және цифрлық коммуникация арқылы жиі араласуы мәдениетаралық қарым-қатынастың маңызын арттырды. Осындай жағдайда мәдениетаралық коммуникацияны түсіну этнопсихологияның маңызды міндеттерінің біріне айналды.

Мәдениетаралық коммуникация – әртүрлі мәдени ортадан шыққан адамдар арасындағы ақпарат алмасу және әлеуметтік өзара әрекеттесу үдерісі. Бұл коммуникация барысында адамдар тек тіл арқылы ғана емес, өздерінің мәдени құндылықтары, мінез-құлық нормалары, дүниетанымы және әлеуметтік тәжірибесі арқылы да қарым-қатынас жасайды. Сондықтан мәдениетаралық қарым-қатынас қарапайым ақпарат алмасудан әлдеқайда күрделі психологиялық құбылыс болып табылады.

Мәдениет адамдардың қарым-қатынас стиліне тікелей әсер етеді. Кейбір мәдениеттерде тікелей және ашық сөйлесу құпталса, басқа мәдениеттерде жанама, астарлы және сыпайы қарым-қатынас басым болуы мүмкін. Сонымен қатар мәдени ерекшеліктер вербалды емес коммуникациядан да көрінеді. Ым-ишара, көзқарас, дауыс ырғағы, жеке кеңістік және эмоцияны білдіру тәсілдері әртүрлі мәдениеттерде әрқалай қабылданады. Бір мәдениетте қалыпты саналатын әрекет басқа мәдениетте түсініспеушілік тудыруы мүмкін.

Кросс-мәдени психологияда мәдениетаралық коммуникацияның тиімділігі адамның мәдени айырмашылықтарды түсіну және қабылдау қабілетімен байланыстырылады. Джон Берри мен әріптестерінің еңбектерінде мәдениетаралық қатынастардың табысты болуы үшін мәдени сезімталдық, толеранттылық және әлеуметтік бейімделу дағдыларының маңызды екендігі көрсетілген. Мәдени айырмашылықтарды құрметтеу өзара сенімді қалыптастырып, тиімді қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік береді.

Мәдениетаралық коммуникация барысында әртүрлі психологиялық кедергілер туындауы мүмкін. Олардың қатарына этноцентризм, этникалық стереотиптер, алдын ала қалыптасқан көзқарастар, тілдік тосқауылдар және мәдени нормаларды дұрыс түсінбеу жатады. Әсіресе адамдар өз мәдениетін әмбебап өлшем ретінде қабылдағанда басқа мәдениет өкілдерінің әрекеттерін қате бағалауы мүмкін. Мұндай жағдайлар мәдениетаралық қақтығыстар мен әлеуметтік шиеленістердің туындауына себеп болады.

Қазіргі зерттеулерде **мәдениетаралық құзыреттілік** ұғымы ерекше маңызға ие. Мәдениетаралық құзыреттілік – адамның әртүрлі мәдени ортада тиімді қарым-қатынас орната алу қабілеті. Ол мәдени білімді, коммуникативтік дағдыларды, эмоциялық икемділікті және мәдени ерекшеліктерге құрметпен қарауды қамтиды. Мәдениетаралық

құзыреттілігі жоғары адамдар жаңа әлеуметтік ортаға тез бейімделіп, мәдени айырмашылықтарды тиімді басқара алады.

Қазақстан жағдайында мәдениетаралық коммуникацияның маңызы ерекше. Қазақстан көпэтносты мемлекет болғандықтан, қоғамдағы тұрақтылық пен келісім әртүрлі этностар арасындағы өзара түсіністікке негізделеді. Қазақ, орыс және елімізде тұратын басқа этностар арасындағы күнделікті қарым-қатынастар мәдениетаралық коммуникацияның нақты көрінісі болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда этнопсихологиялық білім қоғамдық келісімді нығайтуға және мәдени әртүрлілікті тиімді басқаруға ықпал етеді.

Жаһандану жағдайында мәдениетаралық коммуникация тек халықаралық деңгейде ғана емес, күнделікті өмірде де маңызды дағдыға айналды. Сондықтан қазіргі маман мәдени айырмашылықтарды түсініп, әртүрлі мәдени ортада тиімді әрекет ете білуі қажет.

Мәдениетаралық коммуникация – әртүрлі мәдениеттер өкілдері арасындағы өзара түсіністік пен ынтымақтастықты қамтамасыз ететін күрделі психологиялық үдеріс. Оның тиімділігі мәдени ерекшеліктерді түсіну, толеранттылық таныту және мәдениетаралық құзыреттілікті дамыту деңгейіне байланысты. Көпмәдениетті қоғам жағдайында бұл құзыреттер қоғамдық келісім мен әлеуметтік тұрақтылықтың маңызды факторларының бірі болып табылады.

Ұсынылатын әдебиеттер

1. Berry, J.W., Poortinga, Y.H., Breugelmans, S.M., Chasiotis, A., & Sam, D.L. (2011). *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
2. Matsumoto, D., & Juang, L. (2021). *Culture and Psychology* (7th ed.). Boston: Cengage Learning.
3. Smith, P.B., Fischer, R., Vignoles, V.L., & Bond, M.H. (2013). *Understanding Social Psychology Across Cultures*. London: Sage Publications.
4. Brislin, R. (2000). *Understanding Culture's Influence on Behavior* (2nd ed.). Fort Worth: Harcourt College Publishers.
5. Hofstede, G., Hofstede, G.J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind* (3rd ed.). New York: McGraw-Hill.
6. Kitayama, S., & Cohen, D. (Eds.). (2007). *Handbook of Cultural Psychology*. New York: Guilford Press.

Дәріс 10. Этносаралық қатынастар психологиясы және әлеуметтік сәйкестік теориясы

Мақсаты:

Студенттерде этносаралық қатынастардың психологиялық негіздері туралы ғылыми түсінік қалыптастыру, әлеуметтік сәйкестік теориясының негізгі қағидаларын меңгерту және көпэтносты қоғамдағы әлеуметтік өзара әрекеттесу ерекшеліктерін талдау.

Міндеттері:

- этносаралық қатынастар ұғымының мазмұнын түсіндіру;
- әлеуметтік сәйкестік теориясының негізгі қағидаларын қарастыру;
- этностық топаралық өзара әрекеттесу механизмдерін талдау;
- этносаралық қатынастардағы әлеуметтік-психологиялық факторларды анықтау;
- Қазақстандағы этносаралық келісім тәжірибесін этнопсихологиялық тұрғыдан бағалау.

Қазіргі әлемде этностар арасындағы өзара әрекеттесу қоғамдық дамудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Жаһандану, көші-қон үдерістері және мәдени байланыстардың күшеюі әртүрлі этностық топтардың күнделікті қарым-қатынасын

арттырды. Осындай жағдайда этносаралық қатынастарды ғылыми тұрғыдан зерттеу әлеуметтік тұрақтылық пен қоғамдық келісімді қамтамасыз етудің маңызды алғышарттарының бірі болып саналады.

Этносаралық қатынастар – әртүрлі этностық қауымдастықтар арасындағы әлеуметтік, мәдени, саяси және психологиялық байланыстар жүйесі. Бұл қатынастар ынтымақтастық, бейімделу, мәдени алмасу сияқты жағымды сипатта болуы мүмкін, сонымен қатар бәсекелестік, түсінбеушілік немесе шиеленіс түрінде де көрінуі ықтимал. Этнопсихология аталған қатынастардың психологиялық негіздерін, адамдардың өз және өзге этностарды қабылдау ерекшеліктерін зерттейді.

Этносаралық қатынастарды түсіндірудегі маңызды теориялардың бірі – **әлеуметтік сәйкестік теориясы**. Бұл теорияны Генри Тэжфел мен Джон Тернер қалыптастырған. Теорияға сәйкес әр адам өзін белгілі бір әлеуметтік топтардың мүшесі ретінде қабылдайды және осы топтар арқылы өзінің әлеуметтік орнын анықтайды. Этностық топ та осындай маңызды әлеуметтік категориялардың бірі болып табылады. Адам өзінің этностық тобына тиесілілігін сезіну арқылы өзіндік бағасын қалыптастырады және әлеуметтік ортадағы орнын анықтайды.

Әлеуметтік сәйкестік теориясына сәйкес адамдар өз тобына (ingroup) жағымды баға беруге және оны басқа топтармен (outgroup) салыстыруға бейім келеді. Мұндай психологиялық механизм этностық топтардың арасында бірлік пен ынтымақтастықты нығайтқанымен, кей жағдайда басқа топтарға қатысты теріс көзқарастардың қалыптасуына алып келуі мүмкін. Осыдан этникалық стереотиптер, алалаушылық және әлеуметтік қашықтық сияқты құбылыстар туындайды.

Этносаралық қатынастардың сипатына көптеген әлеуметтік-психологиялық факторлар әсер етеді. Олардың қатарында этникалық сәйкестік деңгейі, мәдени құндылықтар, тарихи тәжірибе, әлеуметтік мәртебе, экономикалық жағдай және қоғамдық пікір ерекше орын алады. Әртүрлі этностар арасындағы өзара сенім деңгейі жоғары болған жағдайда ынтымақтастық пен мәдени интеграция тиімді жүзеге асады. Керісінше жағдайда әлеуметтік шиеленістер мен қақтығыстардың туындау ықтималдығы артады.

Джон Берридің этномәдени қатынастарға арналған зерттеулері этносаралық қатынастардың табысты болуы өзара құрметке, мәдени әртүрлілікті қабылдауға және тең құқықты қарым-қатынасқа негізделуі тиіс екенін көрсетеді. Ғалым көпмәдениетті қоғам жағдайында интеграция стратегиясының әлеуметтік тұрақтылық үшін тиімді екенін атап көрсетеді.

Қазақстан этносаралық қатынастарды тиімді ұйымдастырудың өзіндік тәжірибесіне ие мемлекеттердің бірі болып саналады. Елімізде жүзден астам этнос өкілдері өмір сүреді. Осыған байланысты қоғамдық келісім мен этносаралық татулық мемлекеттік саясаттың маңызды бағыттарының бірі ретінде қарастырылады. Қазақстан халқы Ассамблеясының қызметі этностар арасындағы өзара түсіністік пен мәдени диалогты дамытуға бағытталған маңызды институт болып табылады.

Қазіргі кезеңде этносаралық қатынастарды зерттеу тек әлеуметтік тұрақтылық мәселесімен шектелмейді. Бұл сала мәдениетаралық коммуникация, миграция, азаматтық сәйкестік, жаһандану және ұлттық қауіпсіздік мәселелерімен де тығыз байланысты. Сондықтан этнопсихология этностар арасындағы өзара әрекеттесу механизмдерін түсіндіруде маңызды ғылыми және практикалық рөл атқарады.

Этносаралық қатынастар – көпэтносты қоғамның тұрақты дамуының маңызды факторы. Әлеуметтік сәйкестік теориясы адамдардың өз этностық тобына қатыстылығын қалай қабылдайтынын және бұл үдерістің топаралық қатынастарға қалай әсер ететінін түсіндіреді. Қазіргі қоғамда мәдени әртүрлілікті құрметтеу, этносаралық сенімді нығайту

және әлеуметтік интеграцияны дамыту қоғамдық келісімнің негізгі шарттарының бірі болып табылады.

Ұсынылатын әдебиеттер

1. Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Berry, J.W., Poortinga, Y.H., Breugelmans, S.M., Chasiotis, A., & Sam, D.L. (2011). *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
3. LeVine, R.A., & Campbell, D.T. (1972). *Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes, and Group Behavior*. New York: Wiley.
4. Matsumoto, D., & Juang, L. (2021). *Culture and Psychology* (7th ed.). Boston: Cengage Learning.
5. Smith, P.B., Fischer, R., Vignoles, V.L., & Bond, M.H. (2013). *Understanding Social Psychology Across Cultures*. London: Sage Publications.
6. Қазақстан халқы Ассамблеясы. (ресми материалдар мен аналитикалық баяндамалар).

Дәріс 11. Аккультурация және мәдени бейімделу процестері

Мақсаты:

Студенттерде аккультурация мен мәдени бейімделудің психологиялық ерекшеліктері туралы ғылыми түсінік қалыптастыру, мәдени өзгерістер жағдайындағы тұлғаның мінез-құлқы мен әлеуметтік бейімделу механизмдерін талдау.

Міндеттері:

- аккультурация ұғымының мазмұнын түсіндіру;
- мәдени бейімделудің негізгі психологиялық ерекшеліктерін қарастыру;
- Джон Берридің аккультурация теориясын талдау;
- мәдени шок және мәдени бейімделу кезеңдерін сипаттау;
- қазіргі қоғамдағы миграция және мәдени интеграция мәселелерін бағалау.

XXI ғасырда жаһандану, урбанизация және халықаралық көші-қон үдерістерінің қарқынды дамуы адамдардың әртүрлі мәдени орталармен байланысын күшейтті. Нәтижесінде мәдениеттер арасындағы өзара ықпалдастық бұрынғыдан да артып, жаңа әлеуметтік және психологиялық құбылыстардың қалыптасуына ықпал етті. Осындай құбылыстардың бірі – **аккультурация**, яғни әртүрлі мәдениеттердің өзара әрекеттесуі нәтижесінде тұлға мен топтардың мәдени және психологиялық өзгерістерге ұшырауы.

Этнопсихологияда **аккультурация** мәдениеттердің ұзақ мерзімді байланысы барысында пайда болатын әлеуметтік-психологиялық өзгерістер үдерісі ретінде қарастырылады. Бұл өзгерістер тілдік тәжірибеде, құндылықтар жүйесінде, әлеуметтік мінез-құлықта және этникалық сәйкестікте көрініс табуы мүмкін. Аккультурация тек этностық азшылықтарға ғана емес, мәдени қарым-қатынасқа түсетін барлық топтарға әсер етеді.

Аккультурация мәселесін зерттеуде канадалық ғалым **Джон Берридің теориясы** ерекше орын алады. Оның пікірінше, мәдени байланыс жағдайында адамдар төрт негізгі стратегияның бірін таңдайды. Біріншісі – **ассимиляция**, бұл жағдайда адам өзінің бастапқы мәдени ерекшеліктерінен бас тартып, жаңа мәдениетті толық қабылдайды. Екіншісі – **сепарация**, мұнда тұлға өз мәдениетін сақтауға ұмтылып, басқа мәдениетпен байланысын шектейді. Үшіншісі – **маргинализация**, яғни адам өз мәдениетінен де, жаңа мәдени

ортадан да алыстайды. Төртіншісі – **интеграция**, мұнда тұлға өзінің мәдени бірегейлігін сақтай отырып, жаңа қоғамның мәдени өміріне белсенді қатысады. Берри интеграция стратегиясын мәдени бейімделудің ең тиімді үлгісі ретінде қарастырады.

Аккультурация үдерісі көбінесе **мәдени бейімделумен** қатар жүреді. Мәдени бейімделу адамның жаңа мәдени ортаға икемделуін білдіреді. Бұл процесс әлеуметтік нормаларды, құндылықтарды және мінез-құлық үлгілерін меңгеруді қамтиды. Бейімделу сәтті жүзеге асқан жағдайда адам жаңа ортада өзін қауіпсіз және сенімді сезінеді. Ал бейімделу қиындықтары психологиялық күйзеліс пен әлеуметтік оқшаулануға алып келуі мүмкін.

Мәдени бейімделу барысында жиі кездесетін құбылыстардың бірі – **мәдени шок**. Бұл ұғымды алғаш К. Оберг енгізген. Мәдени шок жаңа мәдени ортаға түскен адамның бұрынғы әлеуметтік тәжірибесі мен жаңа мәдени талаптар арасындағы айырмашылықтан туындайтын психологиялық күйін білдіреді. Оның негізгі белгілеріне мазасыздық, түсінбеушілік, жалғыздық сезімі және әлеуметтік ыңғайсыздық жатады. Әдетте мәдени шок бірнеше кезеңнен өтеді: алғашқы қызығушылық кезеңі, дағдарыс кезеңі, бейімделу кезеңі және тұрақтану кезеңі.

Қазіргі әлемде аккультурация мәселесі миграциялық процестермен тығыз байланысты. Білім алу, еңбек ету немесе тұрақты қоныс аудару мақсатында басқа елдерге көшкен адамдар жаңа мәдени ортаға бейімделуге мәжбүр болады. Сондықтан мәдени бейімделудің психологиялық заңдылықтарын түсіну қазіргі қоғам үшін маңызды ғылыми және практикалық мәнге ие.

Қазақстан жағдайында да аккультурация мәселесі өзекті. Еліміздің көпэтносты құрылымы әртүрлі мәдени топтардың өзара ықпалдастығын қамтамасыз етеді. Қазақстан қоғамында этникалық әртүрлілікті сақтау мен азаматтық бірегейлікті дамыту қатар жүзеге асырылып келеді. Бұл жағдай мәдени интеграцияның тиімді үлгілерінің бірі ретінде қарастырылуы мүмкін.

Этнопсихология аккультурацияны тек мәдени өзгеріс ретінде ғана емес, тұлғаның психологиялық дамуы мен әлеуметтік бейімделуінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырады. Сондықтан мәдени байланыстар жағдайындағы адамның тәжірибесін зерттеу қазіргі этнопсихологияның жетекші бағыттарының бірі болып табылады.

Аккультурация – әртүрлі мәдениеттердің өзара ықпалы нәтижесінде туындайтын әлеуметтік-психологиялық өзгерістер үдерісі. Мәдени бейімделу адамның жаңа ортаға табысты кірігуінің маңызды шарты болып табылады. Джон Берридің аккультурация теориясы мәдени өзгерістер жағдайындағы тұлғаның мінез-құлқын түсіндірудің негізгі үлгілерінің бірі саналады. Қазіргі көпмәдениетті қоғамда мәдени бейімделу мен интеграция әлеуметтік тұрақтылықтың маңызды факторлары болып табылады.

Ұсынылатын әдебиеттер

1. Berry, J.W., Poortinga, Y.H., Breugelmans, S.M., Chasiotis, A., & Sam, D.L. (2011). *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
2. Berry, J.W. (1997). Immigration, Acculturation, and Adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5–34.
3. Matsumoto, D., & Juang, L. (2021). *Culture and Psychology* (7th ed.). Boston: Cengage Learning.
4. Ward, C., Bochner, S., & Furnham, A. (2001). *The Psychology of Culture Shock* (2nd ed.). London: Routledge.
5. Sam, D.L., & Berry, J.W. (Eds.). (2006). *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

6. Smith, P.B., Fischer, R., Vignoles, V.L., & Bond, M.H. (2013). *Understanding Social Psychology Across Cultures*. London: Sage Publications.

Дәріс 12. Толеранттылық, көпмәдениеттілік және қоғамдық келісім психологиясы

Мақсаты:

Студенттерде толеранттылық, көпмәдениеттілік және қоғамдық келісім ұғымдарының психологиялық негіздері туралы ғылыми түсінік қалыптастыру, мәдени әртүрлілік жағдайындағы әлеуметтік өзара әрекеттесу ерекшеліктерін талдау.

Міндеттері:

- толеранттылық пен көпмәдениеттілік ұғымдарының мазмұнын түсіндіру;
- мәдени әртүрліліктің әлеуметтік-психологиялық маңызын анықтау;
- қоғамдық келісімнің психологиялық факторларын талдау;
- толерантты мінез-құлықтың қалыптасу механизмдерін қарастыру;
- Қазақстандағы қоғамдық келісім тәжірибесін этнопсихологиялық тұрғыдан бағалау.

Қазіргі әлемде мәдени, этникалық және діни әртүрлілік қоғамдық дамудың маңызды ерекшеліктерінің біріне айналды. Әртүрлі этностар мен мәдени қауымдастықтардың бір әлеуметтік кеңістікте өмір сүруі олардың арасында өзара түсіністік пен ынтымақтастықтың қалыптасуын талап етеді. Осы тұрғыдан алғанда толеранттылық, көпмәдениеттілік және қоғамдық келісім мәселелері этнопсихология ғылымының маңызды зерттеу бағыттарының бірі болып табылады.

Толеранттылық – басқа адамдардың мәдениетін, дүниетанымын, өмір салтын және құндылықтарын құрметтей отырып қабылдау қабілеті. Толеранттылық өз көзқарасынан бас тартуды білдірмейді, керісінше мәдени айырмашылықтарды мойындап, басқа адамдардың құқықтары мен ерекшеліктеріне құрметпен қарауды көздейді. Қазіргі психологияда толеранттылық әлеуметтік жетілген тұлғаның маңызды қасиеттерінің бірі ретінде қарастырылады.

Толеранттылықтың қалыптасуына отбасы тәрбиесі, білім беру жүйесі, мәдени орта және әлеуметтік тәжірибе үлкен әсер етеді. Әсіресе бала кезден әртүрлі мәдениеттерге құрметпен қарауға тәрбиелеу этносаралық түсіністіктің дамуына ықпал етеді. Этнопсихологиялық зерттеулер көрсеткендей, мәдени әртүрлілік туралы білім деңгейі жоғары болған сайын этникалық алалаушылық пен әлеуметтік қашықтық деңгейі төмендейді.

Көпмәдениеттілік – бір қоғамда әртүрлі этностар мен мәдени топтардың өз ерекшеліктерін сақтай отырып өмір сүруін қолдайтын әлеуметтік қағида. Көпмәдениетті қоғамда мәдени әртүрлілік қоғамдық дамудың құндылығы ретінде қарастырылады. Мұндай қоғамдарда азаматтардың этностық, тілдік және мәдени құқықтарын сақтау маңызды орын алады. Джон Берридің зерттеулерінде көпмәдениеттілік саясаты мәдени интеграция мен әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етудің тиімді тәсілдерінің бірі ретінде сипатталады.

Этнопсихологияда қоғамдық келісім адамдар мен әлеуметтік топтар арасындағы өзара сенім, ынтымақтастық және ортақ азаматтық құндылықтар негізінде қалыптасатын әлеуметтік-психологиялық құбылыс ретінде қарастырылады. Қоғамдық келісімнің негізінде әлеуметтік әділеттілік, мәдени теңдік, өзара құрмет және азаматтық жауапкершілік сияқты факторлар жатады. Егер қоғам мүшелері өздерін қауіпсіз және құрметтелген сезінсе, этносаралық қатынастар да тұрақты сипат алады.

Қоғамдық келісімді қамтамасыз етуде мәдениетаралық коммуникация ерекше рөл атқарады. Әртүрлі этностардың өкілдері арасында тұрақты әлеуметтік байланыстар орнаған сайын өзара түсіністік артып, стереотиптер мен алдын ала қалыптасқан теріс пікірлер

азаяды. Әлеуметтік психологиядағы «байланыс гипотезасы» бойынша әртүрлі топтар арасындағы жағымды қарым-қатынас топаралық сенімді күшейтіп, әлеуметтік қақтығыстардың алдын алады.

Қазақстан көпэтносты мемлекет ретінде қоғамдық келісімнің өзіндік моделін қалыптастырған елдердің бірі болып саналады. Елімізде этникалық және мәдени әртүрлілікті сақтау мемлекеттік саясаттың маңызды бағыты ретінде қарастырылады. Қазақстан халқы Ассамблеясы этностар арасындағы диалог пен ынтымақтастықты дамытуға бағытталған маңызды қоғамдық институттардың бірі болып табылады. Бұл тәжірибе мәдени әртүрлілікті сақтай отырып, ортақ азаматтық бірегейлікті қалыптастырудың үлгісі ретінде бағаланады.

Жаһандану жағдайында толеранттылық пен көпмәдениеттілік мәселелерінің өзектілігі артып келеді. Халықаралық көші-қон, цифрлық коммуникация және мәдени байланыстардың кеңеюі әртүрлі мәдениеттердің өзара ықпалын күшейтуде. Сондықтан қазіргі қоғамда мәдени әртүрлілікті қабылдау және мәдениетаралық қарым-қатынас дағдыларын дамыту әлеуметтік тұрақтылықтың маңызды факторларының бірі болып табылады.

Толеранттылық, көпмәдениеттілік және қоғамдық келісім қазіргі көпэтносты қоғамның тұрақты дамуының негізгі шарттары болып табылады. Толеранттылық мәдени айырмашылықтарды құрметтеуге мүмкіндік берсе, көпмәдениеттілік мәдени әралуандылықты қоғамдық құндылық ретінде қарастырады. Қоғамдық келісім өзара сенім мен ынтымақтастыққа негізделеді және әлеуметтік тұрақтылықтың маңызды кепілі болып табылады.

Ұсынылатын әдебиеттер

1. Berry, J.W., Poortinga, Y.H., Breugelmans, S.M., Chasiotis, A., & Sam, D.L. (2011). *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
2. Berry, J.W. (2013). Achieving a Global Psychology. *Canadian Psychology*, 54(1), 55–61.
3. Matsumoto, D., & Juang, L. (2021). *Culture and Psychology* (7th ed.). Boston: Cengage Learning.
4. Smith, P.B., Fischer, R., Vignoles, V.L., & Bond, M.H. (2013). *Understanding Social Psychology Across Cultures*. London: Sage Publications.
5. UNESCO. (1995). *Declaration of Principles on Tolerance*. Paris: UNESCO.
6. Kitayama, S., & Cohen, D. (Eds.). (2007). *Handbook of Cultural Psychology*. New York: Guilford Press.
7. Қазақстан халқы Ассамблеясы. Қазақстандағы қоғамдық келісім мен жалпыұлттық бірлік жөніндегі аналитикалық материалдар.

Дәріс 13. Отбасы, тәрбие және әлеуметтенудің этнопсихологиялық ерекшеліктері

Мақсаты:

Студенттерде отбасы, тәрбие және әлеуметтену үдерістерінің этнопсихологиялық ерекшеліктері туралы ғылыми түсінік қалыптастыру, мәдениеттің тұлға дамуына әсерін талдау.

Міндеттері:

- отбасының этнопсихологиялық қызметтерін түсіндіру;
- этникалық әлеуметтенудің негізгі механизмдерін қарастыру;
- ұлттық тәрбие жүйесінің тұлға қалыптасуындағы рөлін анықтау;
- қазақ отбасындағы дәстүрлі тәрбие құндылықтарын талдау;

– қазіргі қоғамдағы отбасы институтының өзгерістерін бағалау.

Отбасы – тұлғаның алғашқы әлеуметтік ортасы және этникалық мәдениеттің ұрпақтан ұрпаққа берілуінің маңызды институты. Этнопсихологияда отбасы тек әлеуметтік құрылым ретінде ғана емес, белгілі бір халықтың мәдени құндылықтарын, дүниетанымын және мінез-құлық нормаларын сақтап, жеткізетін ерекше орта ретінде қарастырылады. Баланың этникалық санасы мен мәдени сәйкестігінің негізі ең алдымен отбасында қалыптасады.

Әлеуметтену – тұлғаның қоғам тәжірибесін, әлеуметтік нормаларды, мәдени құндылықтарды және мінез-құлық үлгілерін меңгеру процесі. Этникалық әлеуметтену барысында адам өз халқының тілімен, тарихымен, дәстүрлерімен және дүниетанымымен танысады. Бұл үдерісте отбасы, туыстық орта, білім беру жүйесі және әлеуметтік институттар маңызды рөл атқарады.

Этнопсихологияда отбасы этникалық сәйкестіктің қалыптасуындағы негізгі факторлардың бірі ретінде қарастырылады. Отбасында бала ана тілін меңгереді, ұлттық салт-дәстүрлерді игереді, мәдени құндылықтарды қабылдайды және этностық қауымдастыққа тиесілілік сезімін қалыптастырады. Сондықтан отбасы мәдени мұраны сақтаудың маңызды механизмі болып табылады.

Қазақ халқының дәстүрлі тәрбие жүйесінде ұжымдық жауапкершілік, үлкенді құрметтеу, кішіге қамқор болу, еңбекқорлық, намыс, ар-ұят және адамгершілік қасиеттер ерекше орын алған. Қазақ қоғамында баланы тәрбиелеу тек ата-ананың емес, бүкіл әулет пен қауымның ортақ міндеті ретінде қарастырылған. «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсін», «Әкеге қарап ұл өсер, шешеге қарап қыз өсер» сияқты халық даналығы отбасының тәрбиелік рөлін көрсетеді.

Мәдени психология өкілдері тұлғаның психологиялық қасиеттері оның мәдени ортасымен тығыз байланысты екенін атап көрсетеді. Р. Шведердің пікірінше, әрбір мәдениет өзіндік тұлғалық даму моделін қалыптастырады. Сондықтан әртүрлі халықтардың тәрбиелік тәжірибесінде ұқсастықтармен қатар ерекшеліктер де кездеседі.

Қазіргі қоғам жағдайында отбасы институтында елеулі өзгерістер байқалуда. Урбанизация, жаһандану, цифрлық технологиялардың дамуы және әлеуметтік құрылымдардың өзгеруі тәрбие процесіне әсер етуде. Соған қарамастан отбасы тұлғаның мәдени және этникалық сәйкестігінің қалыптасуындағы негізгі орта болып қала береді.

Қазақстан жағдайында ұлттық құндылықтарды сақтау, мемлекеттік тілдің дамуы және мәдени мұраны ұрпаққа жеткізу мәселелерінде отбасының маңызы ерекше. Осыған байланысты этнопсихология отбасылық тәрбие мен этникалық әлеуметтенудің психологиялық заңдылықтарын зерттеуге үлкен назар аударады.

Отбасы этникалық мәдениеттің, ұлттық құндылықтардың және әлеуметтік тәжірибенің ұрпақтан ұрпаққа берілуін қамтамасыз ететін маңызды әлеуметтік институт болып табылады. Этникалық әлеуметтену үдерісі арқылы тұлға өзінің мәдени және этникалық сәйкестігін қалыптастырады. Қазақ халқының дәстүрлі тәрбие жүйесі ұлттық психологияның маңызды құрамдас бөлігі ретінде қазіргі кезеңде де өз маңызын сақтап отыр.

Ұсынылатын әдебиеттер

1. Shweder, R.A. (1991). *Thinking Through Cultures: Expeditions in Cultural Psychology*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
2. Matsumoto, D., & Juang, L. (2021). *Culture and Psychology* (7th ed.). Boston: Cengage Learning.

3. Berry, J.W., Poortinga, Y.H., Breugelmans, S.M., Chasiotis, A., & Sam, D.L. (2011). *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
4. Жарықбаев, Қ.Б. *Қазақ психологиясының тарихы*. Алматы: Қазақстан.
5. Жүкеш, Қ. *Ұлттық психология табиғаты*. Алматы: Қазақ университеті.

Дәріс 14. Психологиялық денсаулықтың мәдени ерекшеліктері және этнопсихологиялық көмек

Мақсаты:

Студенттерде психологиялық денсаулықтың мәдени ерекшеліктері туралы ғылыми түсінік қалыптастыру, әртүрлі мәдени ортадағы психикалық саулықты түсіндіру және этнопсихологиялық көмектің маңызын ашу.

Міндеттері:

- психологиялық денсаулық ұғымының мазмұнын түсіндіру;
- мәдениеттің психикалық саулыққа ықпалын талдау;
- әртүрлі мәдениеттердегі психологиялық әл-ауқат түсініктерін қарастыру;
- мәдени сезімтал психологиялық көмектің ерекшеліктерін анықтау;
- этнопсихологиялық көмектің қазіргі қоғамдағы рөлін бағалау.

Психологиялық денсаулық адамның өмір сапасының маңызды көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Ол адамның эмоциялық тұрақтылығын, әлеуметтік бейімделуін, өзін-өзі жүзеге асыру қабілетін және қоршаған ортамен үйлесімді қарым-қатынасын сипаттайды. Алайда психологиялық денсаулық туралы түсініктер барлық мәдениеттерде бірдей емес. Сондықтан этнопсихология психикалық саулық мәселелерін мәдени контекстпен байланыстыра отырып зерттейді.

Мәдениет адамның эмоцияларды қабылдауына, күйзелісті бастан кешіруіне және психологиялық қиындықтарға жауап беру тәсілдеріне әсер етеді. Әртүрлі мәдениеттерде психологиялық әл-ауқаттың өлшемдері де әртүрлі болуы мүмкін. Кейбір қоғамдарда жеке жетістік пен тәуелсіздік маңызды көрсеткіш саналса, басқа мәдениеттерде әлеуметтік үйлесім, отбасы тұрақтылығы және қауымдық қолдау басты орын алады.

Кросс-мәдени психология зерттеулері психикалық денсаулыққа қатысты ұғымдардың мәдени ерекшеліктерге тәуелді екенін көрсетеді. Мәдени орта адамның эмоционалдық тәжірибесін ғана емес, психологиялық қиындықтарды түсіндіру тәсілдерін де анықтайды. Кейбір халықтар психологиялық мәселелерді медициналық тұрғыдан түсіндірсе, басқалары оларды әлеуметтік, рухани немесе діни факторлармен байланыстырады.

Этнопсихологияда маңызды ұғымдардың бірі – **мәдени сезімталдық**. Бұл маманның әртүрлі мәдениет өкілдерінің дүниетанымын, құндылықтарын және әлеуметтік тәжірибесін ескере отырып жұмыс істеу қабілетін білдіреді. Қазіргі психологиялық кеңес беру мен психотерапияда мәдени ерекшеліктерді ескермеу маман мен клиент арасындағы өзара түсіністікті төмендетуі мүмкін.

Соңғы жылдары **этнопсихологиялық көмек** ұғымы кеңінен қолданыла бастады. Этнопсихологиялық көмек адамның мәдени және этникалық ерекшеліктерін ескере отырып көрсетілетін психологиялық қолдау жүйесін білдіреді. Мұндай көмек әсіресе мигранттармен, этникалық азшылық өкілдерімен, мәдени бейімделу қиындықтарын бастан өткеріп жүрген адамдармен жұмыс барысында маңызды рөл атқарады.

Қазақ мәдениетінде психологиялық саулық ұғымы көбінесе рухани тепе-теңдікпен, отбасы бірлігімен, үлкенге құрмет пен әлеуметтік қолдаумен байланысты қарастырылады.

Дәстүрлі қоғамда қиын жағдайға тап болған адамға туыстары, көршілері және қауым мүшелері қолдау көрсеткен. Бұл әлеуметтік қолдау механизмі психологиялық тұрақтылықты сақтаудың маңызды факторы болған.

Қазіргі жаһандану жағдайында психологиялық денсаулық мәселелері ерекше өзектілікке ие. Ақпараттық жүктеменің артуы, әлеуметтік өзгерістер, урбанизация және миграциялық процестер адамдардың психологиялық әл-ауқатына әсер етуде. Сондықтан мәдени ерекшеліктерді ескеретін психологиялық қолдау жүйелерін дамыту қазіргі этнопсихологияның маңызды міндеттерінің бірі болып табылады.

Психологиялық денсаулық мәдениетпен тығыз байланысты әлеуметтік-психологиялық құбылыс болып табылады. Әртүрлі халықтардың психикалық саулық туралы түсініктері олардың мәдени құндылықтары мен өмір салтына тәуелді қалыптасады. Этнопсихологиялық көмек мәдени ерекшеліктерді ескеруге негізделеді және қазіргі көпмәдениетті қоғамдағы психологиялық қолдаудың маңызды бағыты болып саналады.

Ұсынылатын әдебиеттер

1. Matsumoto, D., & Juang, L. (2021). *Culture and Psychology* (7th ed.). Boston: Cengage Learning.
2. Berry, J.W., Poortinga, Y.H., Breugelmans, S.M., Chasiotis, A., & Sam, D.L. (2011). *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
3. Kitayama, S., & Cohen, D. (Eds.). (2007). *Handbook of Cultural Psychology*. New York: Guilford Press.
4. Sue, D.W., Sue, D. (2016). *Counseling the Culturally Diverse: Theory and Practice* (7th ed.). Hoboken: Wiley.
5. Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
6. Жарықбаев, Қ.Б. *Қазақ психологиясының тарихы*. Алматы: Қазақстан.